

A Mausoleum és a „most szokásos újabb poétikai stílus”

FAJT Anita

Szegedi Tudományegyetem Bölcsészeti- és Társadalomtudományi Kar Magyar Nyelvi és Irodalmi Intézet
Magyar Irodalmi Tanszék, tudományos munkatárs

ORCID: 0000-0001-9228-2153

Mausoleum and the “new poetic style now in vogue”

Abstract | This study examines the German translation of the collection of eulogies titled *Mausoleum*, published in 1664 with the support of Palatine NÁDASDY Ferenc. Although the volume is a work of central importance in Hungarian cultural history, the poetic characteristics of the German version prepared by Sigmund von BIRKEN have received little attention to date. Using the tools of microphilology, the author demonstrates how BIRKEN applied the “new poetic style” of the era in his translation work. Building on a comparison of the Latin and German versions, the study analyzes BIRKEN’s translation methods in detail, examines rhetorical devices in both textual versions, and seeks to determine whether elements characteristic of German Baroque language can be identified in the German text. It also pays special attention to the rendering of references to ancient mythology, which, as the analysis reveals, reflects BIRKEN’s increasingly radical and dismissive poetic views. The analysis also uncovers several significant conceptual modifications in the German version: these suggest that BIRKEN – in contrast to the Latin text – shifted the emphasis to the printed medium. Finally, the article examines the function of the German translation, interpreting it primarily in the context of NÁDASDY’s self-representation, and highlights the significance of the nobleman’s endeavor to ensure that the German version of the text was consciously crafted according to the most modern poetic principles of the era.

Keywords | NÁDASDY Ferenc, Sigmund von BIRKEN, Nicolaus von AVANCINI, 17th century German literary history, baroque translation theory

A Nádasdy Ferenc országbíró nevéhez kötődő *Mausoleum* (1664) forrásait, keletkezéstörténetét, koncepcióját és utóéletét ma már viszonylag jól ismerjük,¹ elsősorban Rózsa György, Kulcsár Péter és Viskolcz Noémi kutatásainak köszönhetően.² Nádasdynak szívügye volt a nyomtatvány, amely saját elképzelése mentén, gondos szervezőmunkájával jött létre: ő szerezte meg az Elias Berger történeti munkájához készült rézmetszetek nyomólemezeit, melyekhez újakat készíttetett, ő rendelte meg a szövegeket, és ő finanszírozta a megjelenés költségeit. A mű, amely központi jelentőségű a kora újkori magyar irodalom-, művészet-, politika- és művelődéstörténetben, az elmúlt évtizedekben elnyerte az őt megillető figyelmet. Nicolaus Avancini személyében meghatározták a latin szöveg szerzőjét,³ megjelent két faksimile kiadás,⁴ foglalkoztak illusztrációinak ikonográfiájával,⁵ külön kiemelve a díszcímlapon szereplő koronaábrázolást.⁶ Vizsgálták az európai nyilvánosságban betöltött szerepét és Nádasdy benne foglalt önreprezentációját,⁷ disszertációban elemezték történelemkoncepcióját, helyét a

- 1 A tanulmány a *Német barokk költőtársaságok magyar kapcsolatai és magyarországi tagjai* című pályázat keretében született. A 135322. számú projekt a Nemzeti Kutatási Fejlesztési és Innovációs Alapból biztosított támogatással, a PD_20 „OTKA” Posztdoktori pályázati program finanszírozásában valósult meg. A jelen írás közvetlen előzménye egy Tüskés Gáborral írt közös tanulmányunk. Itt saját eredményeimet közlöm, kibővített formában. Anita FAJT és Gábor TÜSKÉS, „Geschichtsfiktion, Patriotismus und Selbstrepräsentation in Sigmund von Birkens *Mausoleum der Hungarischen Könige* (1664)”, in *Lyriker – Übersetzer – Korrespondent: Neue Studien zu Sigmund von Birken (1626–1681)*, szerk. Wilhelm KÜHLMANN és Hartmut LAUFHÜTTE, Res Literaria: Beiträge zur Kulturgeschichte des 17. Jahrhunderts 1, 289–346 (Passau: Ralf Schuster Verlag, 2025). Tüskés Gábor hathatós segítségére a jelen cikk készítése során is támaszkodhattam, ezt szívből köszönöm. Ugyancsak hálával tartozom Katona Tündének a fordítások ellenőrzéséért, Ötvös Péternek pedig egyszerűen csak mindenért.
- 2 RÓZSA György, *Magyar történetábrázolás a XVII. században* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1973), 34; KULCSÁR Péter, „Berger Illés történeti művei”, *Magyar Könyvszemle* 110 (1994): 245–299; VISKOLCZ Noémi, „Újabb adatok a Nádasdy Mausoleumról”, *Kultúra és Közösség* 33, 1. sz. (2006): 75–80; VISKOLCZ Noémi, *A mecenatúra színterei a főúri udvarban: Nádasdy Ferenc könyvtára*, A Kárpát-medence kora újkori könyvtárai 8 (Szeged–Budapest, 2013).
- 3 RÓZSA György, „A Nádasdy-Mausoleum és Nikolaus Avancini”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 74 (1970): 466–478; Georg RÓZSA, „Nicolaus Avancini und der Originaltext des Nádasdy-Mausoleums”, *Wolfenbütteler Barock-Nachrichten* 30, 1/2. sz. (2003): 71–79.
- 4 KÖSZEGHY Péter, szerk., *Mausoleum potentissimorum ac gloriosissimorum regni apostolici regum et primorum militantis Ungariae ducum [...]. Norimbergae, Apud Michaëlem & Joannem Fridericum Endteros (1663) 1664*, tan. RÓZSA György, *Bibliotheca Hungarica antiqua* 24 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1991); KLEMM László, ford., *Mausoleum potentissimorum ac gloriosissimorum regni apostolici regum et primorum militantis Ungariae ducum [...]. Norimbergae, Apud Michaëlem & Joannem Fridericum Endteros (1663) 1664*, Amor librorum (Budapest: Kossuth Kiadó, 2005).
- 5 RÓZSA, *Magyar történetábrázolás...*
- 6 ENIKÓ BUZÁSI és Géza PÁLFFY, *Augsburg – Wien – München – Innsbruck: Die frühesten Darstellungen der Stephanskronen und die Entstehung der Exemplare des Ehrensiegels des Hauses Österreich: Gelehrten- und Künstlerbeziehungen in Mitteleuropa in der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts* (Budapest: Institut für Geschichte des Forschungszentrums für Humanwissenschaften der Ungarischen Akademie der Wissenschaften, 2015), 118–146.
- 7 G. ETÉNYI Nóra, „A nürnbergi nyilvánosság és a Nádasdy Mausoleum”, in *Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére*, szerk. FODOR Pál, PÁLFFY Géza és TÓTH István György, Gazdaság- és társadalomtörténeti kötetek 2, 121–137 (Budapest: MTA TKI Gazdaság- és Társadalomtörténeti Kutatócsoport, 2002); Nóra G.

kor politikai gondolkodásában, és bemutatták magyar fordításait.⁸ Ebben a tanulmányban a kutatás egyik hiányosságát szeretném pótolni: a latin és a német szöveg összevetése alapján megvizsgálom a német szöveg poétikai sajátosságait. A költészettörténeti háttér bemutatása mellett ehhez elsősorban a mikrofilológia eszköztárát használom.

Nádasdy maga kérte fel levélben a nyomtatvány német szövegének elkészítésére Sigmund von Birken, a korszak egyik sokat foglalkoztatott, termékeny szerzőjét, aki ekkor már a nürnbergi költőtársaság, a *Pegnesischer Blumenorden* vezető tagja volt.⁹ A Birken-levéltárban fennmaradt Nádasdy két, ezzel kapcsolatos levele is, és mivel ezek értelmezésében eltérések mutatkoznak, elengedhetetlennek tűnt, hogy közreadjuk fordításukat, és tartamukkal kapcsolatban mi is megnyilatkozzunk. Nádasdy első, 1662. január 14-én címzett leveléből megtudjuk, hogy Birken egy előző év december 19-én kelt írásában ajánlkozott a fordítás elkészítésére, amit a főúr ezúton szívélyesen elfogad.¹⁰

ETÉNYI, „Ferenc Nádasdy (1623-1671) und die Familie Nádasdy in der zeitgenössischen Öffentlichkeit”, in *Die Familie Nádasdy vom 16. bis ins 20. Jahrhundert: Tagungsband der 29. und 30. Schlaininger Gespräche 2009/2010*, szerk. Rudolf KROPP és Karin SPERL, 265–289 (Eisenstadt: Amt der Burgenländischen Landesregierung, 2015).

- 8 KÖLLŐ Zsófia, *Fikció, nyelv, politika: Szempontok a „Nádasdy-Mausoleum” és recepciójának értelmezéséhez*, Doktori dolgozatok 19 (Kolozsvár: Egyetemi Műhely Kiadó–Bolyai Társaság, 2017). A részletes kutatástörténethez lásd: *uo.*, 12–24.
- 9 Birkenről, költői teljesítményeiről és műveinek magyarországi vonatkozásairól legújabban magyarul Ötvös Péter monográfiájában olvashatunk: ÖTVÖS Péter, *Az otthon elhagyása, félem és reménység: „Elég nehéz, hogy egyedül vagyok”*, Kulturális örökség (Budapest–Eger: Kossuth Kiadó–Eszterházy Károly Egyetem–MTA Könyvtár és Információs Központ, 2021), 221–318, [doi:10.36820/otthon.2021.otvos](https://doi.org/10.36820/otthon.2021.otvos). Korábban pedig: NÉMETH S. Katalin, „Sigmund von Birken magyar kapcsolatai”, *Magyar Könyvszemle* 110 (1994): 78–82.
- 10 Sigmund von BIRKEN, *Werke und Korrespondenz*, 10. köt., *Der Briefwechsel zwischen Sigmund von Birken und Margaretha Magdalena von Birken und Adam Volkmann*, szerk. Hartmut LAUFHÜTTE és Ralf SCHUSTER (Tübingen: Niemeyer, 2010), 748, [doi:10.1515/9783110251401](https://doi.org/10.1515/9783110251401). A szövegkiadás hivatkozása a továbbiakban: WuK 10. A levél eredetije: Germanisches Nationalmuseum, Nürnberg, PBLO.C.235.1. „Edler Gestrenger / Sonderß freundlich geliebter Herr, desßelben von 19. decembris nechst abgewichenen Jahrs habe ich erhalten unnd desßelben höffliche offerten daraus vernohmen. Wie ich nun dem Herrn hiuvor schönen Dankh zu ßagen. Alßo lasße ihm hinwiderumb wißßen, daß mir ein Angenehmichkeith beschehe, wann der Herr dießes Werkh in Teütsch zu verßetzen bemühßam sein wollte. Zu welchem Endte dann ich eß denen Endterischen zu Händten stellen werdtte, unnd weiln eß in dem lateinischen carmine Elogiaco gemacht, verlangete ich sehr, daß eß simili ins Teütsch gebracht wurdte. In übrigen nit zweiffelndt seinen ohne dieß habendten Ruhm dabey zu vermehren, der Herr nit underlasßen werdtte, da er sich anneben zu verßichern hatt, daß ich seine Mühewaltung mit gebührendter remuneration zu recompensirn nit underlasßen unndt nebens göttlicher Empfelung verbleiben werdtte / Deß Herrn / Dienstwilliger / Franttz von Nadasd” (Nemzetes, különösen kedves uram, / a múlt esztendő december 19-i [írását] megkaptam, és abból nyájas ajánlatát megértettem, ezért hálás köszönetet mondok az úrnak. Egyúttal tudtára adom, hogy számomra igen kedves volna, ha az úr ezen munkát németbe ültetni szorgalmatosan szándékoznék. E célból azt az Endter fivérek kezéhez fogom juttatni, és mivel az a latinban elogiumi versekben készült, igen kívánnám, hogy az hasonlóképpen legyen a németben is. Egyebekben nem kételkedem abban, hogy az úr már eddig is meglévő jó hírének gyarapítására e feladatot nem fogja elmulasztani; egyszersmind bizonyos lehet abban is, hogy fáradozását illő jutalmazással viszonzoni nem fogom elmulasztani. / Az Úr szolgálátkész híve, / Nádasdy Ferenc)

Nádasdy arra kéri, maradjon az elogium műfajnál, mivel a latin is éppen készült,¹¹ egyébként bízik a költő tudásában és képességeiben. Második, 1662. július 16-ai levelében Nádasdy megköszöni a költő korábban küldött fordításkivonatát, és örömet fejezi ki, amiért a kézirat hamarosan elkészül, és az Endter testvérek kezéhez kerül.¹² Mint látni fogjuk, a költő, ha valóban ezt írta, jelentősen túlzott. A további sorokból egy, a kortárs német költészetben jártas, a kor poétikai fogalmait jól ismerő irodalomértő alakja bontakozik ki. Arra kéri Birkent, hogy formai tekintetben ne kövesse túl szorosan a latint, és a németben a „most szokásos újabb poétikai stílus”-t alkalmazza, amelyet Nádasdy különösen kedvel. Arra is figyelmezteti ugyanakkor, hogy ne távolodjon el túlzottan az ábrázolt történelmi eseményektől.

A két levél mellett, hála a korrespondencia nagymértékben kiadott voltának, közvetett lenyomatai is vannak a megrendelésnek: Birken többször és többeknek is beszámolt a munka alakulásáról, így a készülétek kulisszái mögé is betekinthetünk. Az első Nádasdy-levél kézhezvétele után nem sokkal, 1662 januárjában írja meg jóbarátjának és szoros munkatársának, Adam Volkmann-nak, hogy a magyar gróf megbízta egy magyar krónika („Hungarische Chronik”) fordításával, amelyet Nürnbergben tervez kiadni. A latin szöveget még nem kapta meg, azt az egyik Endter fivér fogja magával hozni Bécsből.¹³ Márciusban ugyanezen barátjának már arról számol be, hogy megkapta a kéziratot, és annyit jegyez meg róla – amellet, hogy még ebben az évben nyomdába kellene mennie –, hogy a „Frischmanni latin röpiratok módján készítettett” („nach art der Frischmannschen Schrifften eingerichtet”).¹⁴ Ezzel a kor népszerű publicistájára, Johann Frischmannra utal, akinek igen kelendőek voltak az úgy-

11 A szövegkiadás itt tartalmaz egy olvasati hibát, ugyanis „Carmine Elegiaco” olvasatot közöl, holott az eredetiben egyértelműen „Elogiaco” áll, utalva az elogium metrummal nem korlátozott, a retorikai beszéd és a poézis között elhelyezkedő hibrid műfajára. A szót szintén hibásan közli: Hermann STAUFFER, *Sigmund von Birken (1626-1681): Morphologie seines Werks* (Tübingen: Max Niemeyer, 2007), 462, doi:10.1515/9783110915488.

12 Germanisches Nationalmuseum, Nürnberg, PBIO.C.235.2. Kiadva: WuK 10, 790–791. „Sonders vilgeehrter Herr / wier haben sein[...] [!] sein angenehmes Schreiben sambt dem Einschluss recht erhalten, undt selbigen ableßen laßen, seindt zuefriden, daß der Herr darmit alßo forth fahre, undt die ubrigen auch ehestes vollende, undt gleich den Endter zuem Drukhen hinumb gebe. Zu seiner mehreren information dem Herrn darbay erinerende, daß unß vor allem der ietzt gewöhnliche neyere pöetische Styllus fürnemblich beliewe [!], wobey sich der Herr eines solchen moderaminis halten wierdt, daß er an die latainischen allusiones nit gebunden seye, sondern derer zuer taitischen Zierligkheit dienenden sich gebrauche, doch also daß ex serie hystoriarum nit zu weith geschritten werde, daß ubrige seinem berüemhten scharfsinnigen Ingenio committirent mit immitlster verbleibung / Deß Herrn / dienstwilligster / Franttz von Nadasd” (Nemzetes, különösen tisztelt uram / kedves írását a melléklettel együtt rendben megkaptuk, ugyanezt olvashattuk és meglelégedéssel vettük tudomásul, hogy az Úr ily módon folytatja [a munkát], és a többit is mielőbb befejezi, majd az Endtereknek hamarosan nyomtatásra átadja. Az Urat tájékoztatásaképpen arra emlékeztetnénk, hogy számunkra a most szokásos újabb poétikai stílus különösen tetszetős. Mindazonáltal az Úr olyan iránymutatást kövessen, hogy a latin allúziókhoz ne kösse magát, hanem azok közül csak a német ékességet szolgálókat használja; ugyanakkor a történelmi események rendjétől se távolodjék el túlságosan, a többit a híresen éles elméjére bizzuk, addig is maradunk / Az Úr szolgálatkész híve, / Nádasdy Ferenc).

13 WuK 10, 323–325.

14 WuK 10, 327–328.

nevezett *Lapidarstilt*, azaz a különböző hosszúságú sorok középre zárt, sírfeliratokon szokásos tipográfiai elrendezését (*Steinschreibart*) követő tudósításai. Nádasdy második levele után Birken arról számol be Volkmann-nak, hogy a magyar főúr igen óhajtja és siettetni már a nyomtatást („stark zum Druck verlangt und urgirt”), ezért most már tényleg komolyan haladnia kell a munkával („so ich nun mit ernst unter die hand nehmen muß”).¹⁵ Még ugyanez év novemberében Volkmann-nak¹⁶ és egy másik levelezőtársának, Johann Georg Styrzelnek is próbanyomatot küld fordításából.¹⁷ Birken egy Nádasdynak küldendő levélfogalmazványa 1663 nyaráról arról tanúskodik, hogy a munka ekkor még javában folyt.¹⁸ A *Mausoleum* fordításának folyamata arra az időre esik, amikor a Habsburg-ház történetét feldolgozó – ezekben az években Birken legfőbb jövedelmét adó – *Spiegel der Ehren* (Nürnberg, 1668) munkálatai kényszerűen szüneteltek, így a költő szabad kapacitásait másra tudta fordítani.

A *Mausoleum* keletkezésével kapcsolatban a levelezéskötetből még azok a helyek lehetnek érdekesek számunkra, ahol Birken nyilatkozik: az Endter fivérek fontos szerepet játszottak abban, hogy ő kapta meg a megbízatást.¹⁹ Mindezek alapján egyértelmű, hogy a költő a kiváló bécsi kapcsolatokkal rendelkező nürnbergi nyomdász testvérpárnak – akikkel egyébként is szoros munkakapcsolatot ápolt – köszönhette a vélhetően jól fizető munkát.²⁰ Az első elkészült példányokat Birken 1664. március 18-án kapta kézhez, és a kötetet az 1664. évi frankfurti könyvvásáron mutatták be a közönségnek.²¹ Mindezek alapján a fordítás folyamata 1662 nyarán vette aktívan kezdetét, és 1663-ban is zajlott, illetve a címlap kronosztichonja szerint akkor be is fejeződött. A díszcímlapon szereplő 1664-es évszám és a naplóbejegyzések alapján azonban a nyomdai munkálatok csak 1664-ben zárultak le. Ezek tehát a levelezésből kinyerhető pozitív adatok. A negatívak legalább ennyire érdekesek: Birken egyetlen levelében sem említi Nicolaus

15 WuK 10, 350–351.

16 WuK 10, 376.

17 Sigmund von BIRKEN, *Werke und Korrespondenz*, 4. köt., *Betuletum*, szerk. Hartmut LAUFHÜTTE (Berlin: De Gruyter, 2017), 687, doi:10.1515/9783110467017.

18 Germanisches Nationalmuseum, Nürnberg, PBIO.B.5.0.41, 50r–v. STAUFFER, *Sigmund von Birken...*, 462.

19 Lásd Birken 1667. december 2-án kelt levélfogalmazványát Michael Endter számára: „Habe ich nicht, in und nach solcher zeit, auf ihr Begehren die Clelie revidirt und zum druck eingerichtet, das Mausoläum Hungariae vertirt, den donauStrand unter die Hand genommen, die Türkische Chronik continuirt” (Annakidején az önök [értsd: az Endterek] kívánságára nem készítettem-e elő a Clelie-t nyomtatásra, nem fordítottam-e le a Magyar Mausoleumot, nem dolgoztam-e a Donau-Strandon és nem folytattam-e a Török Krónikát.) Sigmund von BIRKEN, *Werke und Korrespondenz*, 9. köt., *Der Briefwechsel zwischen Sigmund von Birken und Georg Philipp Harsdörffer, Johann Rist, Justus Georg Schottelius, Johann Wilhelm von Stubenberg und Gottlieb von Windischgrätz*, szerk. Hartmut LAUFHÜTTE és Ralf SCHUSTER (Tübingen: Max Niemeyer, 2007), 500, doi:10.1515/9783110947182.

20 Birken naplói, amelyekben akkurátusan feljegyezte bevételeit, pont ebben az időszakban hiányosak, így nem tudjuk, Nádasdy mennyit fizetett neki a fordításért.

21 Sigmund von BIRKEN, *Die Tagebücher des Sigmund von Birken*, szerk. Joachim KRÖLL, 2 köt., Veröffentlichungen der Gesellschaft für fränkische Geschichte, VIII. Reihe: Quellen und Darstellungen zur fränkischen Kunstgeschichte 5 (Würzburg: Schöningh, 1971–1974), 1:111. PBIO.B.2.1.4, 7v. VISKOLCZ, „Üjabb adatok...”, 79.

Avancinit a *Mausoleum* szerzőjeként, s kizárólag Nádasdy műveként hivatkozik rá. Lehetséges, hogy nem volt tisztában az eredeti latin szöveg megalkotójának személyével.

Elemzés

A Birken-fordításról eddigi csak rövid értékelések jelentek meg itt-ott, a latin és a német szöveg szoros összevetésére még senki sem vállalkozott. Habár a fordító személye a nyomtatványban sehol nincs feltüntetve, Birken a megjelenés után közvetlenül egyértelművé tette a szerepét: barátainak, mecénásainak példányokat küldött, felvette műveinek jegyzékébe. Hogy ekkor és később is elégedett volt teljesítményével, arról az is tanúskodik, hogy 1679-ben megjelent poétikájában (*Teutsche Rede-bind- und Dicht-Kunst*) a *Mausoleumból* vett példákön ábrázolja a jó fordítás ismérveit.²² Mint írja, az átültetésnek mind tartalmilag, mind formailag közvetítenie kell az eredetit, s mind ezt úgy, hogy az olvasó akár azt is hihesse, hogy az írás eleve németül keletkezett, azaz a célnyelv adottságait a legnagyobb mértékben tiszteletben kell tartani. Konkrét példaként a *paronomasia* (Birken német terminológiájában *Wortgleichung*) alakzatának visszaadását hozza: saját variánsában, a latin eredetihez hasonlóan, alkalmazza a költői eszközt, de más szavakat „cseppet össze”, azokat, amelyek a németben erre alkalmasabbak (kiemelések az eredetiben):

<i>Ratisbona fuit illi bona ratis ad gloriam</i>	Von Regensburg schiffete er zur Regentenburg
Ne si <i>justa</i> faceret Ferdinando, Leopoldo <i>injuriam</i> faceret.	Um / über Ferdinand leidtragend / Leopolden nicht zu beleidigen

A filológiai hűség kedvéért meg kell jegyeznünk, hogy a *Mausoleumban* nem pontosan így olvashatók az idézett sorok.²³ A *paronomasiánál* maradvány, illetve az *alliteratiót* is bevonva a vizsgálatba, azt láthatjuk, hogy Birken sosem mulasztja el a nyelvi játék átültetését, sőt, ha teheti, megoldást keres arra is, hogy a latinban szereplő összecsengést a németben is ugyanazokkal a szavakkal adja vissza (a továbbiakban a szövegösszevetésekben található kiemelések tőlem származnak):

22 Sigmund von BIRKEN, *Teutsche Rede-bind- und Dicht-Kunst / oder Kurze Anweisung zur Teutschen Poesy / mit Geistlichen Exempeln* (Nürnberg, 1679), 179–180. A továbbiakban: RBDK.

23 „*Ratisbona fuit illi bona ratis, / ad ultimum gloriae fastigium.*” *Mausoleum*, 403. „[V]on Regensburg schiffete er nach der höchsten Regentenburg.” *Mausoleum*, 406. „[N]e si *justa* faceret Ferdinando, / *injurias* fieret Leopoldo.” *Mausoleum*, 393. „[U]m / über *Ferdinandum* leidtragend / *Leopoldum* nit zubeleidigen.” *Mausoleum*, 398. (Kiemelések az eredetiben.)

parentante Gloria primo triumphatae in Pannonia terrarum <i>Dominae</i> <i>Domitori</i> <i>Mausoleum</i> , 3.	allwo die Ehre Leich-lobredete von ihm / dem Überwinder der zum allerersten in Pannonien <i>bezwungenen</i> <i>Erdbezwingerinn</i> <i>Mausoleum</i> , 5.
Discite, Gentilium Majorum Christiani Posteri, ut <i>hostium</i> gloriosi <i>hostes</i> sitis: <i>amate Amicos!</i> <i>Mausoleum</i> , 18.	Lernet / ihr Christlichen Nachkommen heidnischer Vor-Eltern / die <i>Freunde anfreunden</i> : damit ihr die <i>Feinde</i> rühmlich <i>befeinden</i> könntet. <i>Mausoleum</i> , 20.
<i>scipione</i> pro <i>sceptro</i> <i>Mausoleum</i> , 382.	mi einem <i>Reise-stab</i> an stat <i>des Reichsstabs</i> <i>Mausoleum</i> , 388.
Diem <i>publicis</i> cum impendisset negotiis, noctem <i>privatis</i> dedicabat <i>Mausoleum</i> , 96.	Wann er den Tag zu <i>Reichsgeschäften</i> verwendet / so widmete er die Nacht den <i>Liebesgeschäften</i> <i>Mausoleum</i> , 105.

Mindezeken túl számos esetben láthatjuk, hogy Birken nyelvi játékot, „hangzatosságot” csempész a németbe ott is, ahol az a latin eredetiben nem vagy nem olyan mértékben szerepelt:

consilio et industria <i>Mausoleum</i> , 303.	wohl-entschlossen und unverdrossen <i>Mausoleum</i> , 303.
e vino in hydropem incidit: <i>Mausoleum</i> , 173.	warfe ihn die Weinsucht in die Wassersucht: <i>Mausoleum</i> , 175.
Sic suos, fluctuare quandoque non mergi patitur, coelum. <i>Mausoleum</i> , 178.	Also lässt der Himmel die Seinen / zwar zuweilen zwischen den Wellen wallen / aber niemals scheitern. <i>Mausoleum</i> , 180.

Meg kell jegyeznünk ugyanakkor azt is, hogy Birken olykor eltekint a latin szójátékok átültetésétől, és ez adott esetben értelemzavaró is lehet. Rózsa György hívta fel rá a figyelmet, hogy Őrs alakjánál (lat. *ursus*, *medve*) a német eltekint a szójáték átadásától, emiatt pedig a névszimbolikára épülő sírvers pont a logikai kiindulópontját veszíti el.²⁴ Úgy gondolom ugyanakkor, hogy Birken itt fordítói elvei szerint járt el: nem tett erőszakot a német nyelven ott, ahol nem talált a nyelv adottságaihoz illő megoldást.

Avancini gyakran él a paralelizmus különböző formáival, párhuzamos mondat szerkezetekkel, felsorolásokkal, ami a latinnak jellegzetes prózaritmust (*numerus oratorius*, *oratio numerosa*) kölcsönöz. A német variáns követi ezeket a szerkezeteket, de a nyelvek eltérő karaktere miatt egészen más tempójú szöveg jön létre, mivel a német nem tud

24 Rózsa, *Magyar történetábrázolás...*, 154, 37. lábjegyzet.

megválni a névelőktől, névmásoktól és előjárószavaktól. Birken ígérétének megfelelően elsősorban anyanyelve szabályaihoz tartja magát:

Deflectebant a Regia via consilia: reduxit sapientissime. Deficiebant a fidelitate animi: reconciliavit clementissime. Patiebatur in miseris paupertas: subvenit liberalissime. Vacillabat in Subditis Religio: solidavit firmissime; <i>Mausoleum, 394.</i>	Es wolten die Ratschläge von der Landstrasse austreten: Er hat sie weißlich zu recht gelenket. Es begunte in den Gemüthern die Treu sich zu verlieren: Er hat sie mit Güte und Freundlichkeit gewonnen. Die Armut litte Noht / bey den Elenden: Er hat ihr mildiglich auf- und ausgeholfen. Die Religion wankte / in den Herzen der Unterthanen: er hat sie aufs bäste befästiget / <i>Mausoleum, 399.</i>
ignaviam ratus, a sanguine mutuari purpu- ram; indignitatem, avitis honoribus honorari; inopiam, haereditariis victoriis celebrari; tenebras, aliorum luce splendere; imbecillitatem, fluxis Majorum ceris, aut fulciri, aut inhaerere. <i>Mausoleum, 58.</i>	Er achtete vor eine Faulheit / den Purpur-rock aus dem Geblüte färben; vor eine Unwürde / sich der Würde seiner Vorfahren rühmen; vor eine Armut / mit ererbten Siegszeichen prangen; vor eine Finsternis / von fremdem Liechte glänzen; und vor eine Schwachheit / sich auf die Gemälde der Voreltern stehen und lehnen. <i>Mausoleum, 60.</i>
Invictus, inter fascias Hercules: imbellis, inter fasces, Imperator. <i>Mausoleum, 165.</i>	In den Windeln ist ein unüberwindlicher Hercules: aber ein onmächtiger Blödling / beym Zepter. <i>Mausoleum, 168.</i>

Birken költői kvalitásait tanúsítja, hogy olykor meg tudja közelíteni a latin rövidségét:

Ad purpuram non sine trabea, ad sceptrum non sine fascibus, ad diadema non sine Coronis, ad Regnum Rex, ad solium Caesar, ab augustali ad Regiam, tertium coronatus in Ungaria, gradum fecit Maximilianus. <i>Mausoleum, 358.</i>	Maximilianus, in Hungarn die dritte Kron empfangend / kame /zum Purpur nicht ohne Königlichen Habit / zum Zepter nicht ohne Reichsstab / zum Reichskranz nit ohne Kronen / zum Königreich allbereit ein König / ein Key- ser zum Reichsthron / und von Keyserlicher zur Königs-Würde. <i>Mausoleum, 361.</i>
--	---

pro Ferdinando Leopoldus; qui paternas tergeret lachrymas, qui luctum orbis temperaret; qui pro dolore solatium populis, pro lessu plausum Regnis, pro lachrymis gratulationem Urbibus, pro metu spem omnibus imperaret <i>Mausoleum</i>, 392.	Leopoldus an stat Ferdinandi, der die Vatter-Threnen abtrucknete; der das Leid der Welt mässigte; der der Länder Schmerzen mit Trost / der Königreiche Leichgepränge mit Zuruff-Gesängen / der Städte Zähren mit Glückwünschung / und jedermans Furcht mit Hoffnung ver- wechslete. <i>Mausoleum</i>, 397.
Pavete, Reges! formidate, Principes! timete Regna! perhorrescite, populi! metuite, Gentes! ingemiscite, Urbes! trepida, Munde! <i>Mausoleum</i>, 28.	Erzittert / ihr Könige! erschrecket/ ihr Fürsten! furcht-bebet / ihr Königreiche! erstaunet / ihr Völker! heulet und wemmet / ihr Städte! alle Welt erblöde! <i>Mausoleum</i>, 36.

A nürnbergi költő minden bizonnyal az *újabb poétikai stílus* alkalmazására törekedett, amikor fordítását olyan poétikai eszközökkel gazdagította, amelyek a latinból hiányoznak. Ilyenek többek között a korban igen kedvelt, saját nyelvfilozófiai háttérrel rendelkező hangfestő kifejezések (*Klangmalerei*, illetve *Lautmalerei*). Itt jóval többről van szó, minthogy pusztán jól csengő kifejezésekkel akarnák ékesíteni a szöveget, annak ellenére, hogy gyakran ezek a nyelvi elemek kapják meg a magyar kutatóktól a modoros, illetve keresett jelzőt. A német barokk költők egyik kedvelt nyelvfilozófiai megfontolása volt, hogy bizonyos szavakban a jelölt és a jel között természetes, Istentől származó közvetlen megfelelés, kongruencia áll fenn, és magában a jelölő szóban benne rejlik a jelölt valóság lényege. Emiatt is számít a német *főnyelvnek* (*Hauptsprache*), és ez bizonyítja – egyes, a misztikába hajló gondolkodók szerint –, hogy a német az ádami ősnyelv közvetlen örököse, Georg Philipp Harsdörffer megjegyzésével: a német a természet nyelvével beszél („redet mit der Zungen der Natur”).²⁵

Az is barokk nyelvi sajátosság, hogy Birken gyakran szuggesztív, az érzelmek felkorbácsolására, az olvasók lelki megindítására (*movere*) alkalmas érzékletes képeket, erőteljes kifejezéseket használ.

ad raucedinem vociferantur tubae, sine armorum strepitu perstrepunt tympana <i>Mausoleum</i>, 13.	die Heerpauken und <i>Trummeln</i> sonder <i>Waffengetümmel</i> brummen; und die Trompeten sich ganz heischer blasen <i>Mausoleum</i>, 15.
--	--

25 Andreas GARDT, *Sprachreflexion in Barock und Frühaufklärung: Entwürfe von Böhme bis Leibnitz* (Berlin: Walter de Gruyter, 1994), 45–68, doi:10.1515/9783110869620; Volker MEID, *Barock-Themen: Eine Einführung in die deutsche Literatur des 17. Jahrhunderts*, Reclams Universal-Bibliothek 17687 (Stuttgart: Reclam, 2015), 203–204, 209–213. A Harsdörffer-idézet: uo., 209.

ipsa etiam Patria, Civium aliis in exilium, in feralem aliis rogum transit <i>Mausoleum</i> , 218.	als hat auch das Vaterland seinen Bürgern / theils eine <i>Elend-Wüste</i> / theils eine <i>Grab-brandstätte</i> / werden müssen <i>Mausoleum</i> , 220.
Dignus qui in Principes saepius cadat metus. <i>Mausoleum</i> , 285.	<i>O eine Furcht!</i> würdig / daß sie oft an Fürsten verspüret werde. <i>Mausoleum</i> , 289.
Perge jam licet, et ringere, livor! <i>Mausoleum</i> , 318.	Knirsche und schäume nun / du <i>Neid-Gusche!</i> <i>Mausoleum</i> , 324.
sine ferro et sanguine <i>Mausoleum</i> , 203.	ohne <i>Schwerdstreich</i> und <i>Blutstürzen</i> <i>Mausoleum</i> , 205.
in infame scelerum theatrum, in ignominiosae feritatis aram, cruentam immanitatis victimam, <i>Mausoleum</i> , 293.	auf die schmähhliche <i>Laster-Schaubühne</i> gestellt; und / als ein blutiges Opfer seiner Grausamkeit / zum schändlichen <i>Wütere</i> -Altar führen lassen; <i>Mausoleum</i> , 297.
Raucam sume tubam, et moesto clangore per orbem, tristia pro tragicis exige pensa novis. <i>Mausoleum</i> , 402.	nimm die heischre <i>Traur-Posaune</i> / heische / mit betrübtem Klang / von der Erden <i>heisse Threnen</i> / aller Hälse Leidgesang. <i>Mausoleum</i> , 405.
Lugete Mundi lumina! <i>Mausoleum</i> , 402.	<i>Kleidet euch in Traur-gewölke</i> / ihr grossen Welt-Lichter! <i>Mausoleum</i> , 405.

A 17. századi német irodalomnak (is) egyik nagy tétel bíró kérdése az volt, hogyan egyeztethetők össze a keresztény tanok, illetve világszemlélet az antik irodalmi hagyománnyal és különösen az antik istenségekkel. A neolatin irodalomhoz erős szálakkal kötődő Martin Opitz iránymutató poétikájában (*Buch von der Deutschen Poeterey*, 1624) csupán néhány szót szentelt a kérdésnek, amit azzal indokolt, hogy az allegorikus értelmezés oly nyilvánvaló és már sokak által tárgyalt, hogy nem szükséges hosszabban érvelni mellette. Ennek ellenére az 1640-es évektől, különösen Nürnbergben a *Pegnesischer Blumenorden* köreiben megélné a erről szóló diskurzus, és egyre inkább felerősödtek az elutasító pozíciók.²⁶

Ha a mitológiai alakok jelenlétét hasonlítjuk össze a német és latin változatban, azt látjuk, hogy azok nem azonos mértékben szerepelnek. Birken nem vette át őket automatikusan, és az átültetés során többféle módszerhez nyúlt. Amikor a latinban szereplő antik utalások csillag- vagy bolygónevekkel voltak helyettesíthetők, a költő például mindig a német változat mellett döntött:

²⁶ A folyamat részletes bemutatását lásd Ferdinand van INGEN, „Mythenkritik und mythologische Invention: Daniel Heinsius, Sigmund von Birken, Philipp von Zesen”, *Euphorion* 100, 3. sz. (2006): 333–358.

Felix tibi exsurgit <i>Phosphorus</i> , felicioris <i>Cynthii Prodrumus</i> <i>Mausoleum</i> , 83.	Dir gehet auf der glückseelige <i>Morgenstern</i> / ein <i>Vorläuffer</i> der glückseeligern <i>Gestirn-</i> <i>Fürstinn</i> <i>Mausoleum</i> , 86.
prodit sine <i>Lucifero</i> , vel recedit sine <i>Hespero</i> <i>Mausoleum</i> , 166	und tritt nie auf und ab / ohne Gesellschaft <i>des Morgen- und Abend-</i> <i>sternes</i> <i>Mausoleum</i> , 169.
antiquum post tam tristia nubila <i>Phoebum</i> sperare posset <i>Mausoleum</i> , 218.	nach so schwarzem Traurgewülke / gleich als von <i>der Sonne</i> / einen Freuden-an- blick erwarten können <i>Mausoleum</i> , 221.
Pupilla orbis est, delictum Populorum, suffectus fesso Atlanti Hercules, novus occiduo soli <i>Phaëthon</i> <i>Mausoleum</i> , 404.	Es ist / der Welt Augapfel / der Völker Wonne / der dem müden Atlas nach-verordnete Hercules, ein aufgehender Sohn der untergehenden <i>Sonne</i> <i>Mausoleum</i> , 406.

Bár ez az eljárás a korban nem tekinthető rendkívülinek, mégsem magától értetődő: Birken maga egy korábbi, III. Ferdinánd második házastársa, Ausztriai Mária Leopoldina halálára 1649-ben szerzett versgyűjteményének egyik darabjában (a „Die Sonn / das Himmelsaug / der Wagenherr der Erden...” kezdetűben) inkább az akkor még általa is magasabb stílusregiszterbe tartozónak gondolt antik csillagnevekkel élt.²⁷ Ezzel szemben a *Mausoleum* istenségeit gyakran egy-egy tulajdonságukkal, metonimikusan, szinkdochikusan, jellemző tulajdonságaikból fakadó elvont jelentésekkel helyettesítette:

frustra livoris in obsequium arma conquirat furor, exacuit ferrum rabies, sollicitat <i>Acheronta</i> rebellio <i>Mausoleum</i> , 249.	umsonst wird / dem Neide zu dienst / von der Wütereý das Schwert ergriffen und geschärfet / und die <i>Bosheit</i> von der <i>Hölle</i> aufgewickelt: <i>Mausoleum</i> , 252.
At necdum tibi satis de securitate providisti, scelus! Libera adhuc sine vinculis circuit <i>Nemesis</i> : non effugies, etsi fugias ultrices manus. <i>Mausoleum</i> , 294.	Dannoch hatte die Bosheit ihre Sicherheit nit gnugsam ausgesonnen / indem sie <i>den Göttlichen Rächer-Arm</i> nit ge- fangen legen können: welcher die Freyheit behalten / den Wütrich zuverfolgen. <i>Mausoleum</i> , 297.

²⁷ Hartmut LAUFHÜTTE, „Der Umgang mit der Antike in Sigmund von Birkens Herrscherpanegyrik“, in *Der Pegnesische Blumenorden unter der Präsidentschaft Sigmund von Birkens: Gesammelte Studien der Forschungsstelle Frühe Neuzeit an der Universität Passau (2007–2013)*, szerk. Hartmut LAUFHÜTTE, 27–38 (Passau: Ralf Schuster Verlag, 2013), 29.

O dura, et in nostros dolores praeproperis inimica telis, <i>Lachesis!</i> <i>Mausoleum</i> , 403.	O strenge und mit Mordpfeilen auf unsre Schmerzen zielende feindselige <i>Sterblichkeit!</i> <i>Mausoleum</i> , 406.
--	---

A latin elnevezéseket ugyanakkor nem irtja ki teljesen a szövegből, a kulturális átalakítás az eredeti kifejezés megtartása mellett egy-egy értelmező bővítménnyel is végbemeget:

Satyro <i>Mausoleum</i> , 158.	einem Mensch-bock oder Satyren <i>Mausoleum</i> , 161.
<i>cum ultricibus exagitatus furiis</i> <i>Mausoleum</i> , 188.	<i>Von den Rach- und Plag-Furien verfolgt</i> <i>Mausoleum</i> , 190.
Fortis et in hoc Ludovicus: aetatem primam cum Hippolyto <i>Dianae</i> ; <i>Bellonae</i> , cum Pellaeo Juvene, mediam; Virtuti ex integro sacrauit supremam <i>Mausoleum</i> , 258.	Der auf alle weis dapfere Ludovicus, widmete / mit Hippolyto, seine erste Jugend / <i>der Jagtgöttin Diana</i> ; mit Alexandern / sein Mittel-alter / <i>der</i> <i>Kriegs-Göttin Bellona</i> ; aber sein hohes Alter / der Göttlichen Tugend <i>Mausoleum</i> , 262.

Avancini szövegében Mars az egyik leggyakrabban színre lépő mitologikus szereplő, Birken a hadisten átültetése során is többféle megoldást alkalmaz. Alkalmanként átveszi a Mars kifejezést, de az ismétlődésnél már *Kriegsgottként* utal vissza rá. Ez főként akkor jellemző, amikor több mitologikus figura is szerepel az adott szövegrészben:

Pulcherrima bellici corporis symmetria, cui caput Palladis, manus autem sunt <i>Martis</i> . Fertiles ibi ad messem gloriae agri, ubi <i>Martialis</i> aratri vomeres galeata regens Minerva, arma serit. Omnia alia execranda sint in campis connubia: <i>Martis</i> cum Pallade Sacrosanctum. <i>Mausoleum</i> , 63.	Das ist die schönste Leibstellung eines Kriegsstaats / wann die Pallas dessen Haupt / und <i>Mars</i> dessen Fäuste / sind. Dannzumal ist das Ehren-feld Ernde-trächtig / wann Minerva, des <i>Kriegsgottes</i> Pflugschar regierend / Waffen aussäet. Sonst all-andres Eheleben / ist aus dem Feld- lager zuverweisen: ader die Vermählung <i>Martis</i> mit der Witz- göttinn / ist über alles zupreisen. <i>Mausoleum</i> , 65.
---	---

Nagyon gyakori, hogy az istenség nevét metonímiával helyettesíti, aminek köszönhetően az antik utalás eltűnik a szövegből:

rara fratrum concordia, in arena <i>Martis</i>, fortitudine, in theatro <i>Amoris</i> Germana morum et humorum similitudine, in statione honoris, statura aequales, intuere. <i>Mausoleum</i>, 17.	Sonsten ist der Brüder Einmütigkeit eine Seltenheit: aber diese waren / gleich-dapfer auf dem Kampfplatz des <i>Krieges</i> / gleichsinnig und gleichsittig auf dem Schauplatz der Liebe / gleichwürdig auf dem Thron des Ehr-glückes. <i>Mausoleum</i>, 19.
coecae <i>Martis aleae</i> <i>Mausoleum</i>, 173.	der blinden <i>Kriegsfortun</i> <i>Mausoleum</i>, 175.
Gloriosus a <i>Marte</i>, infamis a <i>Baccho</i> Rex. <i>Mausoleum</i>, 173.	von <i>Waffen</i> ein berühmter / aber vom <i>Sauffen</i> ein übelbeschreyter König. <i>Mausoleum</i>, 175.
non sine <i>Marte</i> obtinere potuit. <i>Mausoleum</i>, 276.	konte er nicht ohne <i>Feindschaft</i> behalten <i>Mausoleum</i>, 279.
Bohemiam <i>Mars</i> Caesari, Caesar Deo reddidit. <i>Mausoleum</i>, 381.	der <i>Sieg</i> dem Keyser / und der Keyser Gotte / das Königreich Böhme wiedergegeben. <i>Mausoleum</i>, 387.

Azt, hogy Birken milyen nézeteket vallott az antik istenek szerepeltetéséről kora irodalmában, az általa alkotott szóösszetételek mutatják: „bálvány-szeplő” („Götzen-kleck”), illetve „pogány bálvány-zsibvásár” („heidnische Götzen-Krempel”).²⁸ Habár e kijelentések egyértelmű (Ferdinand van Ingen jellemzésében *agresszív*) határozottsággal utasítják el a klasszikus kultúrkör ezen elemeit, az is látható, hogy Birken nézetei fokozatosan radikalizálódtak. Korai, jellemzően panegirikus hangvételű műveiben ő is élt a mitológus szereplők felvonultatásával a magasabb stílusregiszter elérése érdekében – tehette ezt azért, mert a korabeli olvasóknak nem okozott gondot az antik szereplők keresztény értelmezése, allegorikus olvasata. Később épp ezt a módszert kárhoztatta poétikájában.²⁹

28 Birken részletesen kifejti ezzel kapcsolatos nézeteit poétikájában: BIRKEN, *RBDK*, 62–73. Erre vonatkozó kutatások: Hartmut LAUFHÜTTE, „Programmatik und Funktionen der allegorischen Verwendung antiker Mythenmotive bei Sigmund von Birken (1626–1681)”, in *Die Allegorese des antiken Mythos*, szerk. Hans-Jürgen HORN és Hermann WALTER, Wolfenbütteler Forschungen 75, 287–310 (Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 1997), 292–295; INGEN, „Mythenkritik...”, 342–345.

29 „50. Es waltet auch hier die Frage / ob ein Christlicher Poet / in seinen Gedichten / der Heidnischen Götter Namen gebrauchen dörfe? Die / so es behaupten wollen / halten dafür / daß der Poesy gröste Zierde in einföhrung solcher Namen bestehe. Sie wenden auch vor / man verstehe darunter / nicht die Heidnische Götter / sondern die Tugenden / Laster und andere Eigenschaften Gottes und der Menschen. Ferner spötteln sie / es seyen nur Worte / und keine Gefahr dabei / daß jemand dadurch zum Heiden gemacht werde: weil man sie nur nenne / aber nicht anbete. 51. Es ist aber hiergegen zu sagen / daß Gott / nicht allein in dem ERsten von seinen Donner-Geboten verboten / keine andere Götter neben ihm zu haben / sondern auch sonst ausdrücklich befiehlt: Anderer Götter Namen solt ihr nicht gedenken / und aus eurem Mund (Feder) sollen sie ncith gehört werden.” (50. Itt is adódik a kérdés, vajon egy keresztény költő használhatja-e pogány istenek nevét költeményeiben? Egyesek – így tartanak ki emellett – úgy

Ugyanakkor később is megfigyelhető – különösen alkalmi költeményeiben –, hogy nem tartotta magát teljesen a poétikájában körvonalazott elutasító állásponthoz.³⁰

Birken költészetének egyik legavatottabb ismerője, Hartmut Lauffhütte az 1662–1663-as években lát egy fordulópontot az életműben. Véleménye szerint Catharina Regina von Greiffenberg írásainak hatására megnő a vallásos művek aránya, és poétikai gondolkodásában ekkor kezd el távolodni az antik mitológiától, még ha teljesen sosem tudta azt maga mögött hagyni.³¹ A *Mausoleumban*, amely épp ebben az irányváltó időszakban készült, ez a tendencia jól megragadható. Ha Birken nem is irtotta ki teljesen a mitológiai utalásokat, egy sor megoldást alkalmazott, amelyeknek ugyanaz volt a célja: a kultúraidegen utalások csökkentése a német szövegben. Ezzel a saját költői meggyőződését helyezte középpontba, eltérve Avancini eredeti koncepciójától, amely az antik mitológia és a magyar történelem összeházasítását tűzte ki célul.³² A keresztény és ennek integráns tagjaként a magyar kultúrkört Avancini az antikvitás folytatójának tekintette: a magyar történelmet az európai kultúra toposzainak segítségével beszélte el, és tette a kortárs olvasóközönség számára is ismerőssé.

Birken egyéb antikizáló elemeket is a német közönség kulturális horizontjához igazított azzal, hogy egyes – különösen a politikai, hadászati, viseleti – kifejezések visszaadásánál olyanokat választott, amelyek ismerősek lehettek olvasóinak, teljesen eltüntetve ezzel a klasszikus utalásokat.³³

<i>Serenissimus coeli Imperator Mausoleum, 166.</i>	<i>Die Durchleuchtigste Großfürstinn des Himmels Mausoleum, 169.</i>
in odia converte vota, versa reversa aleam <i>Mausoleum, 318.</i>	mach <i>die Churstimmen</i> aufruhrstimmig / verkehre und verkarte das Königspiel <i>Mausoleum, 324.</i>

gondolják, a költészet legnagyobb éke ezeknek a neveknek a használatában állna. Azt is felhozzák magyarázatképpen, hogy rajtuk nem a pogány isteneket, hanem az Isten és emberek erőnyeit, bűneit és egyéb tulajdonságait értik. Sőt úgy csúfolódnak, hogy ezek csak szavak, nem kell attól félni, hogy valakit pogánnyá tennének, mert csak megnevezik és nem imádják őket. 51. Ennek ellenében azt kell mondjam, hogy Isten nemcsak hogy az ő mennydörgő parancsolataiból az elsőben megtiltja, hogy mellette más isteneink legyenek, hanem kifejezetten úgy rendeli: Idegen isteneknek nevét ne említsétek és ne hallattassék a ti szátokból [tollatokból].) BIRKEN, *RBDK*, 62–63. A szövegrész végén bibliai idézet: 2Móz 23:13. Birken a *Lutherbibelt* használja, én a *Váradi Bibliát*.

30 LAUFFHÜTTE, „Programmatik und Funktionen...”, 306–309. Arra következtethetünk ebből, hogy az alkalmi költeményeknek más poétikai elveknek kellett megfelelniük.

31 Uo., 309–310.

32 KÖLLŐ, *Fikció, nyelv, politika*, 89, 245.

33 Hasonló tendencia figyelmeztető meg Birken *Aeneis*-fordításában is: Hartmut LAUFFHÜTTE, „Sigmund von Birkens *Aeneis*-Übersetzung”, in LAUFFHÜTTE, *Der Pegnesische Blumenorden...*, 113–132, 123–125.

Sed ne in <i>sago</i> minor, quam <i>toga</i> , videretur: prodidit latentem <i>pacifica</i> sub <i>toga</i> Martem <i>Mausoleum</i> , 198.	Damit aber dieser nicht vor kleiner im <i>Harnisch</i> / als in seinem <i>Habit</i> / angesehen würde / wiese er sich einen Kriegsgott unter dem <i>Friedensrocke</i> <i>Mausoleum</i> , 200.
qui ab aratro ad <i>fascas</i> , a rure ad Regias, a lacerna ad purpuras assumebantur <i>Mausoleum</i> , 317.	die von der Pflugschar zum <i>Reichsstab</i> / vom Kühstall zum Königs-Saal / vom Zwiłchkittel zum Purpurmantel berufen worden <i>Mausoleum</i> , 323.
Cuius gloriae stimulo, non modo formatus ad dura, sed etiam natus ad mollia sexus, <i>sago</i> magis quam <i>toga</i> delectaretur; <i>Mausoleum</i> , 258.	So hat / durch dieses Königs Ruhm-sporen gestupfet / nicht allein das zum harten Harnisch erkohrne / sondern auch das zur weichen Flachs-Arbeit gebohrne Geschlecht / mehr zum <i>Waffenrocke</i> / als zum <i>Spinnrocken</i> / lust gewonnen: <i>Mausoleum</i> , 262.

A *Mausoleum* német változatának van egy kifejezetten rá jellemző ismertetőjegye: a kompozitumok, összetett szavak magas száma. Habár nyilvánvaló, hogy a német nyelv általában alkalmasabb a szóösszetételek alkotására (ez egy „Teutsche Doppelkunst” Justus Georg Schottelius szavával), fontos látnunk, hogy ez nemcsak a nyelv karakteréből (bár kétségtelenül abból is) fakad, hanem tudatos költői nyelverteremtő attitűd áll mögötte. Ez a barokk költői nyelv kedvelt eszköze, amely mögött nyelvfilozófiai megfontolások húzódnak: fellebbenteni a fátylat a világ rejtett összefüggéseiről, és poétikai eszközökkel szemléltetni azokat.³⁴

Többféle összetételt különíthetünk el a szövegben a latin és a német viszonyának tekintetében. Egyrésztől nincs semmiféle bővítő eljárás ott, ahol a latinban található, egymással valamilyen (jellemzően birtokos, illetve ablativusi) nyelvtani kapcsolatban álló többszavas szintaktikai struktúrát egyetlen összetett kifejezés ad vissza:

a tali <i>naturae</i> <i>monstro</i> <i>Mausoleum</i> , 157.	von einem solchen <i>Natur-Unform</i> <i>Mausoleum</i> , 161.
post tot <i>terrorum</i> <i>tonitrua</i> <i>Mausoleum</i> , 166.	Auf so manches <i>Schreck-donnern</i> <i>Mausoleum</i> , 169.

³⁴ MEID, *Barock-Themen*, 205–208. Poétikájában Birken maga is megnyilatkozott a kompozitumokról (saját szóhasználatában *Zwider-Wörter*). „Diese Epitheta klingen in Versen zweimal schön / wann sie Zwi-der-Worte oder Composita sind / und aus Zweyen zusammen gesetzet werden.” (Ezek a jelzők kétszer olyan szépen csendülnek a sorokban, ha kettős szavak, kompoziták és két tagból tételnek össze.) BIRKEN, *RBDK*, 75.

<i>luctuoso Patriae spectaculo</i> <i>Mausoleum, 301.</i>	des Vatterlands <i>Jammer-Schauspiel</i> <i>Mausoleum, 304.</i>
<i>atrata pande luctus siparia</i> <i>Mausoleum, 402.</i>	verkleide die Bühne mit schwarzen <i>Leid-Teppichen</i> <i>Mausoleum, 405.</i>

De számos olyan megoldással is szembesülünk, ahol a német összetétel a latinból hiányzó alkotóelemet is tartalmaz. Ezek az új tagok nem teljesen önkényesen kerülnek be: a kontextusba mindig beleillenek, és sokszor egy másik szöveghelyről származnak, illetve konkretizálják a latin figuratív jelentésű kifejezéseit. Ez bizonyosan szövegbővítő eljárás mód, és a szemléltetést, a mű megelevenítését szolgálja. Nemegyszer plusz szójátékokat is sikerül így becsempészni:

Ne cohibe <i>lachrymas</i> , justum ne siste dolorem. <i>Mausoleum, 117.</i>	lasst den <i>Thränen-strom</i> nur fortquellen / und gebt nicht Urlaub den Schmerzen <i>Mausoleum, 119.</i>
Nimirum, rari materno lacte lactantur in filiis <i>Patres</i> <i>Mausoleum, 158.</i>	Woraus erscheint: wie selten die Söhne / mit der Muttermilch / den <i>Vatter-Sinn</i> eintrinken <i>Mausoleum, 162.</i>
<i>Idola</i> verius quam <i>Principes</i> <i>Mausoleum, 198.</i>	die man warhafter <i>Erz-Götzen</i> / als <i>Erd-Götter</i> / nennen möchte <i>Mausoleum, 200.</i>
Magnus ille tot <i>inter procellas</i> Ungaricae fortune Gubernator <i>Mausoleum, 310.</i>	des Ungarischen Glück-Schiffes / unter so viel <i>Unglück-Stürmen</i> / theurer Steuermann <i>Mausoleum, 315.</i>
Pro luctu, luctam; pro lugubri toga, purpureum sagum; pro funebri pompa, non <i>lachrymas</i> , sed hostium cruorem, expetit. <i>Mausoleum, 7.</i>	Es fordert von dir: an stat des Leids / den Streit; an stat des schwarzen Trauermantels / den rohten Waffenrock; und zum Leichgepränge / nicht <i>Freundes-threnen</i> / sondern Feindes-blut. <i>Mausoleum, 9.</i>

A trópusok fordításának vizsgálatakor is azt láthatjuk, hogy Birken általános fordítói elveinek megfelelően jár el: szorosan tartja magát az eredeti tartalmához, de nem szolgai-an, és a latin nyelvtani szerkezeteit a legritkább esetben erőszakolja a németre:

Sed quia fracta querulis singultibus, vix eluctari queunt, gementis e pectore verba Patriae: <i>Mausoleum</i>, 336.	Weil aber des Vaterlands Worte / vom Schluchzen unterbrochen / kaum aus dem seufzenden Herzen hervor- brechen können: <i>Mausoleum</i>, 339.
Nulli sub hoc sidere licebit esse pacifico: cruenta portendit praelia; <i>iratos</i> terris denunciat <i>coelos</i>, <i>Mausoleum</i>, 28.	unter diesem Kriegsgestirne / wird niemand dürfen in Frieden sitzen: es weissaget blutige Schlachten; es verkündet der Erde den <i>Zorn des Himmels</i> <i>Mausoleum</i>, 36.

A szóképek esetében is gyakran előfordul, hogy Birken hozzáad a szöveghez (ahogy például a fentebbi utolsó szövegpéldában a *sidus*ból *Kriegsgestirne* lesz). Apró, de ékesítő funkciójú kiegészítések ezek, mivel így egy-egy új megszemélyesítés, metonímia vagy metafora lopakodik a szövegbe:

Felix tibi exsurgit Phosphorus, felicioris Cynthii Prodromus, felicissimi Diei Nuncius: post tot ferrea secula aureus, <i>post tot formidabiles belli-Duces</i>, amabilis Princeps Pacis, Geysa <i>Mausoleum</i>, 83.	Dir gehet auf der glückseelige Morgenstern / ein Vorläuffer der glückseeligern Gestirn- Fürstinn / ein Bote des glückseeligsten Tages: dich grüßet / nach sovielen Eisernen Jahren / das schöne Morgen-gold; <i>dich lachet an / nach sovieler Heerfürsten</i> <i>Schreck-gesichtern /</i> der freundliche Friedes-Fürst Geysa <i>Mausoleum</i>, 86.
At dum festivos tertio Regi parant ignes, ipsae in flammis ac cineres abeunt <i>Quinque-</i> <i>Ecclesiae</i>: In pyram cedit solium: non vano futurorum odiorum praeludio: <i>quorum ignea semina, Salomonis conceperat</i> <i>furor</i>. <i>Mausoleum</i>, 134.	Indem aber Fünfkirchen ihn zum drittenmal Freudfeyer halten sihet / wird es unversehens vom Feuer ergriffen und eingäschert / und also die Hofstatt in eine Brandstätte verwandelt: ein nit-dunkles Vorspiel hernach-erfolgter Feindseligkeiten / <i>deren Funken</i> <i>dem Salomon allbereit in das wütende Herz</i> <i>gesäet waren</i>. <i>Mausoleum</i>, 137.
Ita improbus Princeps <i>perniciosa pestis, contagiosa lues</i>, nunquam solus malus est. <i>Mausoleum</i>, 111.	Also pfleget ein gottloser Fürst / <i>die schädlichste Pest und Gift-schleichende</i> <i>Land-Seuche /</i> niemals alleine / und sonder andere anzu- stecken / boshaftig zuseyn. <i>Mausoleum</i>, 114.

Ezekben az esetekben is megmutatkozik Birken vonzódása a szóösszetételekhez; a latin jelzős szerkezetű metaforáit előszeretettel sűríti egy-egy kompozitumba:

Secuta tristis portenti tristem eventum; Regnorum pro Rege lachrymae: <i>Mausoleum, 259.</i>	Auf dieses Trauer-Vorzeichens Trauer-Ausgang / folgten der Leiche des Königs die Threnen der Königreiche; <i>Mausoleum, 262.</i>
Quis eum super pennas ventorum, si volantem non credat, negabit remigasse? <i>Mausoleum, 3.</i>	und da er auf diesen Wind-fittichen daher gerudert / wer wolte nit gläuben / daß er geflogen sey? <i>Mausoleum, 4.</i>
Refudere tamen pretium sanguinis, prodigi cum Romanis Pannones, sanguineo ducentorum ac decem millium diluvio. Et elevaverunt victricem Kevei arcam in sublime: <i>Mausoleum, 3.</i>	Es haben aber diese neue Pannonier / ja so verschwenderisch als die Römer / ihnen diesen Blut-kauffschilling zurücke gegeben in einer von 210000 Feinden geronnenen Blut-flut / wodurch sie des Fürsten Keve siegreiche Arche emporhuben. <i>Mausoleum, 5.</i>
viam sterneret Petro ad honores. <i>Mausoleum, 122.</i>	dem Petro [...] eine Stufe zum Ehrenthron bauete: <i>Mausoleum, 124.</i>

Egy, az egész szövegen végigvezetett konceptuális transzformáció is megfigyelhető: a viator (vándor, úton járó) kifejezést Birken következetesen kiirtotta a szövegből. Tette mindezt annak ellenére, hogy a gyakran megszólításként szereplő (és ezzel a gesztussal kiemelt) szónak jelentékeny funkciója van, mivel Avancini ezzel teremti meg a képzeletbeli mauzóleumot, amelyben az olvasó vándorként szemlélheti az egykori hősök (szöveg)síremlékeit. Ennek megfelelően több mint harminc alkalommal szerepel a kifejezés. Arra, hogy ebben mi volt Birken motivációja, nincs szövegimmanens magyarázat, noha kivétel nélkül elhagyta vagy *mein Leserre* (én olvasóm) cserélte a terminust:

in Kadicha et Keveo, spectasti, Viator! <i>Mausoleum, 17.</i>	in den beyden Fürsten Keve und Kadicha, beschauet <i>Mausoleum, 19.</i>
Quiescentis, viator, si loculum quaeris <i>Mausoleum, 310.</i>	Du / der du das Ruh-Kämmerlein dieses Schlaffenden besuchest! <i>Mausoleum, 315.</i>
Subsiste hic, Viator! <i>Mausoleum, 64.</i>	Allhier stehe still / <i>mein Leserre!</i> <i>Mausoleum, 66.</i>

Ne mirere jam; <i>Viator!</i> <i>Mausoleum</i> , 149.	Hast du demnach / <i>O Leser</i> / dich nicht zuverwundern <i>Mausoleum</i> , 154.
Scrutare tantisper tumulum, <i>Viator!</i> <i>Mausoleum</i> , 306.	Betrachte ein wenig dieses Grabmal / <i>mein Leser!</i> <i>Mausoleum</i> , 311.

Még ha a latinban szerepel is *apostrophe* funkcióban az olvasó (lector) – mindössze két alkalommal –,³⁵ Birken így teljesen áthangolta a szöveget: a hangsúlyt a képzeletbeli mauzóleumról áthelyezte a nyomtatott médiumra.

Hasonlóan koncepciózus változtatásnak tűnik, hogy amikor egy-egy vezér vagy uralkodó megszemélyesítve megszólal, Birken elbeszélőként kiegészíti a szöveget (*sagte er*-rel vagy *sagte ihm*-mel), amivel didaktikusabbá teszi a német változatot:

Idcirco Deum, acerrimam Ungarorum Gentem, in Pannoniis Christianae Reipublicae finibus collocasse, ut orthodoxa imbuti Religione, et illam ardentius retinerent, et obstinatissime ab omni infidelitate, muri instar, tuerentur. <i>Mausoleum</i> , 85.	Eben darüm (<i>sagte er</i>) hat der einige allweiße GOTT die allerstreitbarste Volkschaft der Hungarn an die Pannonische Gränze der Christenheit gesetzt: weil sie / in der seeligmachenden Gotteslehre unterwiesen / beydes desto eifriger darbey halten / und solche wider alle Unglaubigen desto standfäster / als eine Vormauer / vertheidigen solte. <i>Mausoleum</i> , 88.
spectante Ladislao: Ne aliquid subesse mali formidaret, ubi Superi patrocinentur. <i>Mausoleum</i> , 140.	Solches sahe / und <i>sagte ihm</i> / Ladislaus: auf daß er sich keines Ubel-ausgangs besorgen solte / weil der Himmel selbst auf seiner Seiten ware. <i>Mausoleum</i> , 140.

Elenyésző számú példát találtam arra, hogy a költő változtatott volna a tartalom. Ilyen például az, amikor az Attila által meghódított országokból és tartományokból Avancini szám szerint negyvennégyet sorol fel. Birken itt rövidít, de lábjegyzetben reflektál is az eljárására: „Im Original, wird hier etlicher alter Lateinischer Nahmen / unterschiedlicher Völker und Oerter in Gallien und Jtalien / gedacht / welche man un-

³⁵ *Mausoleum*, 258, 292.

geteutscht lassen müssen.”³⁶ Ezzel a gesztussal a fordító kilép a mű fikcionalitásából, nyilvánvalóvá téve a beavatkozást az olvasóknak.³⁷

Csupán néhány olyan fordítói intervenciót sikerült találnom, ahol Birken hallgat a módosításokról, de ezek nem nevezhetők jelentősnek. Így például Avancini II. és IV. Ferdinánd ábrázolásakor az uralkodók halálának dátumát (1637 és 1654) kronogramokban elrejtette a szövegrészek végén (tovább erősítve a rájátszást a sírfeliratformára), ami hiányzik a német variánsból.³⁸ Hasonlóan nyom nélkül tűnnek el olykor az antik irodalmi utalások. A latinban színre lép például Aeneas megbízható kormányosa, Palinurus, aki a német variánsból kimarad. Szintén az *Aeneis*re utalhat Pergamon fellegvárának megidézése, de Birken ezt sem tartotta szükségesnek áttemelni.³⁹ Egy helyütt Birken vélhetően úgy gondolta, emendál: az Avancininél IV. Istvánt (ma III. István, 1147–1172) szereplő uralkodó ellen két ellenkirály is fellépett (ma II. László és IV. István), de a történetíróknál nem mindig ugyanabban a sorrendben. Avancini-nél először László tör a trónra, majd színre lép az ellenkirály István, hogy aztán megint László szerepeljen. Birken László első említését Istvánra javítja. A szöveget így koherensebbnek találhatta, illetve lehettek valamiféle történeti ismeretei is, hiszen a *Spiegel der Ehren* munkálatai révén már évek óta képezte magát a Habsburg és a magyar királyok történetében.⁴⁰

Avancini gyakran él bibliai intertextusokkal, ezek a nyomtatványban tipográfiailag (kurzívval) kiemelten jelennek meg, amit általában a német is megőriz. Ha ezeket a szöveghelyeket összevetjük a lutheri bibliafordítással, megfigyelhetjük, hogy a nürnbergi szerző saját, az adott, szűkebb kontextusnak megfelelő fordítást ad, de terminológiájában megidézi a reformátor ekkorra már kanonikussá vált szövegét is (alább a szövegkiemelések kivételesen az eredetit követik):

36 „Az eredetiben itt egyes régi latin nevek, különböző gall és itáliai népek és helyek említődnek, amelyek nem fordíthatók németre.” *Mausoleum*, 39. Ötvös Péter úgy véli, Birken szándékosan rövidíti Attila meghódított városainak sorát, amely gesztus mögött a kor negatív hunkliséjének működését véli felfedezni, amely Birken egyéb írásaiban is megjelenik. Ötvös, *Az otthon elhagyása...*, 230, 595. lábjegyzet.

37 Az egész nyomtatványban ezenkívül egyetlen lábjegyzet található. Avancini etimologizáló sorait a magyar nép nevére vonatkozóan („*Ungariam ab angore dictam voluit*”, *Mausoleum*, 111.) Birken az ott található szójáték nélkül fordítja („Er sagte: Hungarn müsse / von der Angst / den Nahmen mit der That haben”, *Mausoleum*, 114.), de lábjegyzetben utal az eredetiben található etimologizálásra, és forrását is megjelöli Thuróczy János *Chronica Hungarorum*-ában („Hungaria, quasi Angaria. Joh. de Twrotz”). Ott valóban megtalálható ez a szómagyarázat: „Hoc nomen Hungaria derivatum est ab angaria, et ideo ipsi debent angariari.” Johannes de THUROCY, *Chronica Hungarorum* (Buda, 1473), 19v; FARKAS Gábor Farkas és VARGA Bernadett, szerk., *Chronica Hungarorum, 1473: Latin szöveg, magyar fordítás és tanulmány*, ford. HORVÁTH János (Budapest: Országos Széchényi Könyvtár, 2023), 44.

38 *Mausoleum*, 384, 390, 404, 407.

39 *Mausoleum*, 394, 399, 150, 155.

40 *Mausoleum*, 192, 194.

Dixitque ad eum: Quid fecisti? vox sanguinis fratris tui clamat ad me de terra. <i>Vulgata, Gen 4:10.</i>	Macte animis Kadicha! <i>Vox sanguinis Fratris tui clamat.</i> <i>Mausoleum, 9.</i>
Er aber sprach / Was hastu gethan? Die stim deines Bruders blut schreiet zu mir von der Erden <i>Lutherbibel (1545).</i>	Sey keckmütig / Kadicha! Die Stimme des Bluts deines Bruders / schreyet dich an. <i>Mausoleum, 9.</i>
Erat autem Caiphas, qui consilium dederat Judaeis: Quia expedit unum hominem mori pro populo. <i>Vulgata, Jn 18:14.</i>	Non ignarus illius: quia saepe <i>Expedit unum hominem mori pro populo.</i> <i>Mausoleum, 18.</i>
Es war aber Caiphas / der den Jüden riet / Es were gut / das ein Mensch würde vmbracht fur das Volck <i>Lutherbibel (1545).</i>	nicht unwissend dieses Lehrspruchs: <i>Es sey offtmals gut / daß ein Mensch vor das Volk sterbe.</i> <i>Mausoleum, 20.</i>

Az elemzés végén ki kell térnünk Rózsa György egy megjegyzésére, miszerint a német szolgálai követi előzményét, és van, ahol Birken saját felekezetét nevezi eretnekiségnek.⁴¹ Az eddigi elemzéssel, reméljük, meggyőzőn bizonyítottuk, hogy bár szoros követésről igen, szolgáliról ugyanakkor semmiképpen sem beszélhetünk. Abban persze igaza van Rózsanak, hogy egyes Habsburg uralkodók (különösen I. és II. Ferdinánd), valamint Szent István király elogiamaiban a legelragadtatottabb hanggal találkozzunk, ahol a protestáns felekezek olykor valóban eretneknek, szentségtelennek neveztetnek.⁴² A művet teljesen áthatja a katolikus nézőpont: Szent István mint apostoli király jelenik meg, akinek ebben közvetlen örökösei a Habsburg uralkodók. Az is közsímert, hogy a katolikus Patrona Hungariae-kultusz egyik központi motívuma, miszerint Szent István felajánlotta a koronát és ezzel az országot Szűz Máriának, szövegszerűen először ebben a műben fogalmazódott meg.⁴³ Azt persze Rózsa is hozzáteszi, hogy a „latin szöveg katolikus felfogását kellett pontosan visszaadni”. Ezt annyival egészítenénk még ki, hogy Birken mellett, hogy rutinos Habsburg-szöveg-fordító volt (lásd *Ehrenspegel*), saját szerzésű aulikus művei is voltak, alkalmi nyomtatványok mellett például az 1657-ben megjelent *Der Ostländische Lorbeerhain* című panegirikus mű is, amelyben I. Rudolftól I. Lipótig foglalja össze a ház történetét – szintén számos alkalmi költeménnyel kísérve. A német költő tehát lutheránus felekezetű íróként állt közel a császári udvarhoz. A *Mausoleum* egy-egy számára vélhetően kellemetlen szöveghegyének fordításánál, úgy tűnik, elsősorban a professzionalitás és a lojalitás vezette Birken tollát.

41 Rózsa, *Magyar történetábrázolás...*, 154, 37. lábjegyzet.

42 *Mausoleum*, 97–98, 107, 350, 354, 381, 387.

43 Tóth Gergely, *Szent István, Szent Korona, államalapítás a protestáns történetírásban (16–18. század)* (Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2016), 34.

A fordítás színvonalával kapcsolatban a kortárs vélemények közül leggyakrabban Johann Rist dicsőítő szavait idézi a szakirodalom:

Das Hungarische Mausoläum betreffend, so mus Ich bekennen, wan Mein libwehrtester Herr Geselschafter sonst nichts nützliches oder lobwürdiges der welt hette nachgelassen, dise einzige, herliche Arbeit genug were, den Edlen Herren von Birken unsterblich zu machen.⁴⁴

Egy másik kortárs, a szintén *Fruchtbringende Gesellschaft*-tag Georg Neumark a *Neu-Sprossenden Teutschen Palmbaumban*, amelyben bemutatja a társaság tagjait és munkáit, ugyancsak pozitív véleménnyel van Birken teljesítményéről: „das köstliche Lateinische Werk Mausoleum Hungaricum genannt / sehr nett- und zierlich ins teutsche versetzt.”⁴⁵ Birken königsbergi költő-levelezőtársa, Martin Kempe egy 1664. júliusi levelében úgy hivatkozik a *Mausoleum*ra, mint amelynek nem ismeri szerzőjét, de tudni szeretné, mert élvezettel olvasta a munkát, amelyben a német kiválóan visszaadja a latin szellemét.⁴⁶

44 „A magyar Mausoleumot illentően, kétségen felüli, ha szeretett társaságtag uram semmi más hasznos és dicséretes művet nem hagyott volna hátra, ez az egyetlen dicső munka elég lenne, a Nemes Birken urat halhatatlanná tenni.” A méltatás tovább is folytatódik: „Es gefält mir doch über alle mahsse wol, und sol Mir zum ewigen Andenken Meines grossen und getreüsten Freundes dienen, Ich halte Es für Eine schwehre Arbeit, wan man nemlich Das latin auf Eine solche Ahrt mus übesetzen, zumahlen dem übersetzer Seine Freiheit sehr ist benommen, scheinet also, dises Eine doppelt-gebundene Rede Ahrt zu sein, unterdessen glaube Ich nicht, das man leicht Jemand in Teutschland wird finden, der dise Arbeit so glücklich, als der Erwachsener, hette ablegen können.” (Ez mindennekeftt elnyerte a tetszésem, és az én nagy és leghűségesebb barátom örök emlékezetéül kell szolgáljon. Nehéz munkának tartom ugyanis, ha a latint ily módon kell fordítani, hisz a fordító ilyenkor kiváltképp meg van fosztva szabadságától, ez tehát egy kétszeresen kötött versművészetnek tűnik, mindazonáltal nem hiszem, hogy Németországban könnyen lehetne bárkit is találni, aki ezt a munkát ilyen jól, mint az *Erwachsener* elkészíthette volna.) Johann Rist Sigmund von Birkennek, Wedel, 1666. márc. 2., in BIRKEN, *Werke und Korrespondenz*, 9:65, Nr. 17; Blake Lee SPAHR, *The Archives of the Pegnesischer Blumenorden* (Berkeley–Los Angeles: University of California Press, 1960), 21. *Erwachsener*: utalás Birken nevére a Gyümölcsoshöz társaságban, ugyanakkor nem teljesen pontos, helyesen *der Erwachsene* lenne.

45 „[A] Mausoleum Hungaricum nevezetű jeles latin munkát igen nyájasan és ékesen németre ültette.” Idézi Thomas NEUKIRCHEN, *Inscriptio: Rhetorik und Poetik der Scharfsinnigen Inschrift im Zeitalter des Barock*, Studien zur deutschen Literatur 152 (Tübingen: Niemeyer, 1999), 179, doi:10.1515/9783110916652.

46 „Nuperrimè illustre Opus Historicum, eleganter Schemate Oratorio exornatum mihi visum est, Titulum praefixum habet Mausoleum Comitiss Nadastij, ubi singulari cum delectamento Inscriptiones Germanicas ad genium Romanarum, perlustravi, Cujus inventi auctorem scire aveo.” Sigmund von BIRKEN, *Werke und Korrespondenz*, 13/1. köt., *Der Briefwechsel zwischen Sigmund von Birken und Mitgliedern des Pegnesischen Blumenordens und literarischen Freunden im Ostseeraum*, szerk. Hartmut LAUFHÜTTE és Ralf SCHUSTER (Berlin: De Gruyter, 2012), 14, doi:10.1515/9783110292466. Fordítását lásd uo., 443. „Neulich habe ich ein prächtiges historisches Werk gesehen, das rhetorisch elegant eingerichtet ist. Als Titel ist ihm vorgesetzt »Mausoleum des Grafen Nadasdy«. In ihm habe ich mit Vergnügen die deutschen Umschreibungen des lateinischen Genius durchmustert. Ich wüßte gern, wer der Autor dieser

A pozitív visszhangok ugyanakkor nem voltak kizárólagosak. Daniel Georg Morhof, kora ismert polihisztora például kétszer is megnyilatkozott a *Mausoleum*mal kapcsolatban, és megjegyzései ellentétben állnak az idézett dicsőítő kijelentésekkel. Az 1682-es *Unterricht von der Teutschen Sprache und Poesie* költői műfajokat tárgyaló fejezetében a latin *inscriptiones* forma németbe való átültetéséről – a *Mausoleum*ot is példaként említve – írja:

Aber die Teutsche Sprache ist wegen der weitläufftigen Zusammenfügung nicht woll bequem hierzu. Dann die Periodi lassen sich / wegen der Hülffwörter / Articulu, und Pronominum so enge nicht einschnrecken: oder man muß der Rede einige Gewalt anthun / und sie wieder ihre natürliche Eygenschafft zwingen / und in kleine Theile zerstückten.⁴⁷

Negatív ítéletét Morhof megismételte az éles elméjű beszédmódról írott értekezésében is (*De arguta dictione tractatus*, 1705), és ezúttal a mű tartalmi minőségéről is meglehetősen lekicsinylően nyilatkozott.⁴⁸

Némely szöveghely kapcsán érthetőnek látszik Morhof már-már ingerült elutasítása, ahol valóban úgy érezhetjük, hogy a latin elegáns tömörségét kerébe töri a német:

Oraculum, cum balbutit: balbutit, cum imperat. Totus in spe, nullus in re: <i>Mausoleum</i> , 165.	Er ist / da er noch lallet / ein Orakel: und lallet / wann er soll seyn das Orakel der Untern. Er verspricht viel in der Hoffnung / zeigt aber wenig im Werke: <i>Mausoleum</i> , 168.
A qua quia defecit, defecit. <i>Mausoleum</i> , 219.	welches gefallen ist / nachdem es von ihr abgefallen. <i>Mausoleum</i> , 221.

Erfindung ist.” Kempe lelkesedése később sem enyhült, sőt: 1668-ban arról számol be Birkennek, hogy Königsberg-szerte forog a *Mausoleum*, és bár Birken a grófi Nádasdy név függőnye mögé bújt, most már – nyilván Kempének „hála” – az igazi szerző nevét dicsőítik. Uo., 54.

47 „De a német nyelv a terjengős összetételei miatt nem igazán alkalmas erre [értsd: az inscriptio formára]. Mert így az egész beszéd a segédigék, névelők és névmások miatt nem szabható igazán szűkre, vagy erőszakot kell rajta tenni, és természetes sajátosságai ellenében kényszeríteni és kis részekre feldarabolni.” Georg Daniel MORHOF, *Unterricht Von Der Teutschen Sprache und Poesie / deren Uhrsprung / Fortgang und Lehrsätzen* (Kiel, 1682), 647–648.

48 „Simile pene opus est, quod de Regibus Hungariae edidit aliquis Nadasti, sed ingenium tamen in illo minus est & iudicium nec concinnitas inscriptionum istarum tanta: prodiit Norimbergae ante decem forte annos, cum Germanica versione, cujus auctoris nescio; sed in Germania lingua non est ista concinnitas ad exprimendos argutos conceptus, quae est in Latina ob Polylogiam ejus linguae [...]” Idézi NEUKIRCHEN, *Inscriptio*, 181.

ex prima hac ego Austriacae diei purpura, nil atro luctu sed Regia dignum trabea secutum video. <i>Mausoleum</i>, 284.	aber auf diesen Purpur-Vorglanz des Oester- reichischen Tages / sihe ich / daß keine schwarze Gewülk-Trauer / sondern ein Königliches Liecht-Purpur / gefolget: <i>Mausoleum</i>, 288.
Propugnaturus viduae solium accedebat, cuius ipse maximus hostis fuerat. <i>Mausoleum</i>, 272.	Er stellte sich / als komme er / her Königlichen Wittib Thron zuverfechten: welchen er doch aufs feindlichste anzufech- ten gesonnen war. <i>Mausoleum</i>, 274.
In cerea aetate fortis, in lubrica constans, in pusillanimi magnanimus, in imbelli belli- cosus. <i>Mausoleum</i>, 307.	Er erwiese sich dapfer / in noch-wächsernem; bestand-mütig / in noch-unbeständigem; großherzig / in noch kleinemütigem; und einem Krieger / in noch-blödem Alter. <i>Mausoleum</i>, 312.

A megnyilatkozások között húzódo ellentmondás feloldásához érdemes megvizsgálunk a kijelentések háttérét. Rist soraival kapcsolatban például szinte sosem idézik annak kontextusát, pedig az nem elhanyagolható. Miután Rist levelezése Birkennel megszakadt (illetve a kutatók szerint Birken szándékosan megszakította),⁴⁹ több év kihagyás után Rist újra fel szerette volna venni a kapcsolatot egykori barátjával, és több levélben is megkereste a nürnbergi szerzőt. Az egyikben a *Mausoleumból* is kért tőle példányt. Birken végül válaszolt Ristnek, és a példányt is elküldte.⁵⁰ Erre válaszul születtek meg a fent idézett magasztaló sorok. Georg Neumark is magától Birkentől kapta a *Mausoleum*-példányát, aki egyébként segédkezett neki a fenti idézetet is tartalmazó *Neu-Sprossenden Teutschen Palmbaum* elkészítésében, amelyben Neumark különösen elismerően szól a költőről.⁵¹ Úgy vélem tehát, hogy az ő kijelentését sem tekinthetjük teljesen elfogulatlannak. Morhof elitélő megjegyzéseivel kapcsolatban azt kell látnunk, hogy a német fordítást (akár elfogultan, akár elfogulatlanul) dicsérőkkel szemben ő a latin irodalmi művek tárgyalása kapcsán latinistaként ítéli meg a német változatot, és

49 Ralf SCHUSTER, „»Jst es hier nit Eitelkeit!«: Der Briefwechsel zwischen Sigmund von Birken und Johann Rist als Beispiel für literarisches Konkurrenzdenken im Barock”, *Daphnis – Zeitschrift für Mittlere Deutsche Literatur* 34, 3–4. sz. (2005): 571–602, doi:10.1163/18796583-90000958.

50 Lásd Birken naplóbejegyzését 1665. december 19-éről: „Schreiben an Herrn Risten, cum Mausoleo, Danubio, Kressischen EhrenTempel etc. durch Herrn Kramern”. (1.213; PBIO.B.2.1.4, 34v.)

51 Birken és Neumark levelezését lásd Carl August Hugo BURKHARDT, „Aus dem Briefwechsel Sigmund von Birkens und Georg Neumarks 1656–1669”, *Euphorion*, Ergänzungsheft 3 (1897): 12–55, 43–44. Neumark 1664 februárjában érdeklődött a *Mausoleum* után Birkennél. (Neumark levele Birkennek, 1664. febr. 26., jelzete: PBIO.C.241.8.) Ugyanezen év májusában már hálát mond a nemrég kézhez vett példányért, amelyet könyvtára díszeként jellemez, és külön dicséri annak metszeteit. (Neumark levele Birkennek, 1664. máj. 21., jelzete: PBIO.C.241.9.) Birken szerepéről a *Neu-Sprossenden Teutschen Palmbaumban* lásd Sigmund von BIRKEN, *Werke und Korrespondenz*, 1. köt., *Floridans Amaranten-Garte*, szerk. Hartmut LAUFHÜTTE, Ralf SCHUSTER és Klaus GARBER (Tübingen: Niemeyer, 2009), LXIX, 131. jegyzet, doi:10.1515/9783484971073.

nem veszi figyelembe a nyelvi teljesítményt: Birken az elsők között volt, aki ezt a *Lapidarstilt* anyanyelvén igyekezett megszólaltatni. A kérdésben maga a nürnbergi költő is megnyilatkozott. Poétikájában Birken ismerteti – német nyelven elsőként – a *stilus lapidarius* is („die der zeit in gebrauch gekommene Stein-Schreib Art / Stilus Lapidarius genannt”), és elsősorban formai jegyek alapján definiálja: ezek a költemények változó hosszúságú sorokból állhatnak, és metrikailag nem kötöttek. A líra műfajához tartoznak; díszesebbek, ha különböző verslábakat vagy kifejezetten disztichonokat tartalmaznak, és minden poétikai *ornatus*szal (*Redeschmuck*) lehet bennük élni. Véleménye szerint a német nyelv ugyanannyira alkalmas rá, mint a latin, és példaként épp a *Mausoleum*ot említi.⁵²

Epitaphium Francisci Nadasti

Nádasdy Ferenc és Sigmund von Birken kapcsolatának van még egy kulcsszövege, amelynek filológiai háttere a vártnál bonyolultabbnak bizonyult. A költő kéziratai között, közvetlenül a két Nádasdy-levél után a gyűjteményben található egy, az 1671-ben kivégzett főúr halálára írt, *Epitaphium Francisci Nadasti* című latin költemény.⁵³ Az országbíró személyére és sorsára vonatkozó gúnyos megjegyzéseket is tartalmazó szöveget G. Etényi Nóra Birken-műként interpretálta – nem minden ok nélkül, mivel a német szakirodalom és a Birken-szövegkiadás hallgat a kézirat szerzőségéről.⁵⁴ A legfrissebb kutatásaink során fény derült ugyanakkor arra, hogy a latin vers szövegváltozatai német átköltésükkel együtt megtalálhatók Matthias Abele von und zu Lilienberg egy 1671-es röpiratában⁵⁵ és az 1673-ban megjelent *Vivat oder sogenannter künstlicher Unordnung* című, anekdotákat és novellisztikus törvénytöréstörténeteket tartalmazó művének 4. kötetében.⁵⁶ Ezekben Abele hírt ad (természetesen Habsburg szemszögéből) a főurak kivégzéseiről, amelyeket *különös sírfeliratokkal* (*seltsame Grabschriften*) kísér.⁵⁷ Nádasdy halálának leírását a röpiratban három német és egy latin–német, a Vi-

52 Birken, *RBDK*, 155–158. Birken példaként Johann Frischmannt és művét is említi, aki – ez is mutatja – fontos igazodási pont volt számára: lásd a fentebb idézett Volkmann-levelet.

53 PBLO.C.235.3. STAUFFER, *Sigmund von Birken*..., 461.

54 G. ETÉNYI, „A nürnbergi nyilvánosság...”, 136.

55 M[atthias] A[BELE] V[on] L[iilienberg], *TV es DeVs, qVI feCIstI MIrabilLa. Daß ist abermahlige Wunder. Oder vielmehr Wunden-Seltsambkeiten, so sich vermittle der triple Alliance der enthaltssten Rebellen* [...] (Wien, 1671), C2r–C4r. Másolatát (a szerző feloldása nélkül) lásd az Országos Széchényi Könyvtár Digitális Könyvtárában: <http://nbn.urn.hu/N2L?urn:nbn:hu-127253>. A linkre Franz Eybl hívta fel a figyelmet, amit hálásan köszönök. A röplap pontos címleírását lásd HUBAY Ilona, *Röplapok, újságlapok, röpiratok 1480–1718*, Az Országos Széchényi Könyvtár kiadványai 28 (Budapest: Országos Széchényi Könyvtár, 1948), 152, Nr. 720. A nyomtatványra a kutatás eddig nem figyelt fel, pedig magyar vonatkozásai miatt önálló feldolgozásra érdemes.

56 A latin epitáfiumot és átköltését lásd Matthias ABELE von und zu Lilienberg, *Vivat oder so genannter künstlicher Unordnung: IV. Theil* (Nürnberg, 1673), 55–61, VD17 39:120226L, [doi:10.11588/diglit.2557](https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:hbz:5:1-2557-p0011-9).

57 A Zrínyi-vonatkozásokról lásd Dieter BREUER, „Matthias Abeles Grabschriften auf den ungarischen Rebellen Péter Zrínyi”, in *Militia et litterae: Die beiden Nikolaus Zrínyi und Europa*, szerk. Wilhelm KÜHLMANN

vat *Unordnung*ban négy német és egy latin–német epitáfium kíséri. Ez a két nyomtatványban alapvetően megegyező latin szöveg található meg apró módosításokkal Birken kéziratos hagyatékában.⁵⁸ A költő művei kritikai kiadásának egyik főszerkesztője, Hartmut Lauffhütte Tüskés Gábor megkeresésére válaszolva levélben úgy nyilatkozott, hogy véleménye szerint a mű egyértelműen nem Birken szerzeménye, és lejegyzője sem maga a költő. A vers másolatát vélhetően Birken egyik levelezőtársa küldhette el neki, számítva érdeklődésére. A Nádasdy-vers stílusán és motivikusan jól illeszkedik a többi főúrhoz kapcsolt sírfeliratok sorába, ennek alapján (is) Abele szerzősége tűnik a legvalószínűbbnek.

Abele 1652-től tagja volt a *Fruchtbringende Gesellschaft*nak, de az írói babérokra vágyó osztrák jogással és hivatalnokkal Birkennek nem volt közvetlen kapcsolata. A társaságba Georg Philipp Harsdörffer ajánlására Birken jóbarátja és patrónusa, Johann Wilhelm von Stubenberg vette fel szász–weimari Vilmos utasítására, de kevés örömeire. Stubenberg nem volt túl jó véleménnyel a frissen katolizált és nemesi rangot nyert tisztviselőről, aki előszeretettel emelt be népies elemeket, goromba szólásokat, trufákat (Schwankokat) írásaiba. Ez megbocsáthatatlan bűn volt a finom ízlésű von Stubenberg számára.⁵⁹ Nehéz elképzelni, hogy mindezek fényében Birken túl jó véleménnyel lett volna Abeléről, és közvetlenül tőle kapta volna meg a Nádasdy-epitáfiumot. Mivel a Birken-archívumban található szöveg publikálatlan, a kézirat átiratát a tanulmány függelékében közlöm.⁶⁰

Összegzés

Bár számos, Birken poétikájára jellemző elemet ki lehetett mutatni a fordításban, ezek mégsincsnek olyan mértékben jelen, hogy a latin eredeti karakterét alapvetően megváltoztatták volna. A költő Birken itt háttérbe lépett. Különösen annak fényében látható ez, ha összehasonlítjuk többi, saját intenciójából készült fordításával, amelyeket az *aemulatio* jellemez: Horatius- és Vergilius-átültetésein jól megfigyelhető, hogy ezek az eredeti költemények aktualizáló feldolgozásai, és arra törekedtek, hogy a régi építőelemekből valami korszerű jöjjön létre.⁶¹ Birken elsősorban a latin irodalom klasszikus szerzőit fordította, ahol fő intenciója nem az idegen irodalom német közvetítése volt,

és Gábor Tüskés, *Frühe Neuzeit* 141, 225–241 (Tübingen: Niemeyer, 2009), doi:10.1515/9783484971141.225.

58 A szövegkritikai összehasonlítás alapján nem állapítható meg, hogy a kézirat szövegnek melyik lehetett, illetve ezek lehettek-e a közvetlen forrásai. A kézirat a nyomtatott forrásoktól néhány helyen eltér, és egyikkel sincs szignifikáns közös hibája.

59 Martin BIRCHER, *Johann Wilhelm von Stubenberg (1619–1663) und sein Freundeskreis: Studien zur österreichischen Barockliteratur protestantischer Edelleute* (Berlin: Walter de Gruyter, 1968), 114–117, doi:10.1515/9783111678313.

60 Az átirat elkészítésében Szabó András Péter volt segítségemre, amit ezúton is köszönök.

61 Birken fordítói módszereinek vizsgálatához lásd Hartmut LAUFHÜTTE, „Sigmund von Birken als Virgilius redivivus”, in LAUFHÜTTE, *Der Pegnesische Blumenorden...*, 101–112; LAUFHÜTTE, „Sigmund von Birkens *Aeneis*-Übersetzung”, Hartmut LAUFHÜTTE, „Horaz im Birkenwald: Sigmund von Birken als Übersetzer”, in LAUFHÜTTE, *Der Pegnesische Blumenorden...*, 133–149.

hisz ezek a kanonikus szövegek ismertek voltak a művelt közönség köreiben. A töredékben maradt *Aeneis*-fordításban – amely Birken tervei szerint egy keresztény hős élettörténete lett volna⁶² – korabeli titulusokat, megszólításokat, címeket alkalmazott, a verses formát elhagyva prózára váltott, s mindezzel az akkor divatos udvari regény műfajához közelítette az eposzt. Vergilius utalásait Birken mindig részletezi, kibontja, konkretizálja, olykor jelentős mennyiségű bővítésektől, önkényes versbetéteszúrásoktól sem riadt vissza.⁶³ A horatiusi ódák adaptációiban sem ritka, hogy egy-egy sornak egy egész versszak felel meg.⁶⁴ Latinból készült fordításairól általában elmondható, hogy a tipikus mediterrán motívumokat, az antik történeti utalásokat a német olvasók elvárásai horizontjához és aktuális fogalmaihoz igazította, és gyakran krisztianizálta. Mindezek tükrében nézve a *Mausoleum* egy-két szavas módosításait, bővítéseit, jól tetten érhető az eltérő koncepció. A fent leírt mértékű változtatásoknak, átértelmezéseknek itt a közelébe sem merészkedett a német költő. A jezsuita Avancini szövege Birken prioritásait tekintve természetesen nem szorult olyan mértékű transzformációra, mint Vergilius vagy Horatius művei.

Mi volt Nádasdy Ferenc célja a fordítással? A *Mausoleum* mögött rejlő politikai-propagandisztikus motivációkról az eddig ismerteknél több nehezen mondható el, G. Etényi Nóra azt a teljesség igényével feltárta, következtetései meggyőzőek: a mű Nádasdy Ferenc országbíró mecénási tevékenységének egyik legreprezentatívabb kiadványa, amelynek elsődleges célközönsége az európai nyilvánosság volt. Az 1663–1664-es török háború idején, egy, még reményteljes időszakban – a szentgotthárdi győzelem és a magyarok számára gyászos vasvári békekötés előtt – a Magyar Királyság jogait és érdekeit igyekezett nemzetközi szinten érvényre juttatni, miközben a Habsburg-ház kompromisszumkereső politikája ellenében a törökökkel szembeni harc szükségességét hangsúlyozta.⁶⁵ Miután Nádasdy Bécsben és Amszterdamban is támogatta magyar vonatkozású művek megjelenését, Nürnberg lett a következő célpont, a német területek egyik legfontosabb nyomdászati és hírcentruma, ahol nagy érdeklődéssel fordultak a háború és a Magyar Királyság eseményei felé.

Egy ponton tér el a véleményem G. Etényi Nóráétól, aki szerint a fordításnak első sorban praktikus okai lehettek, és a gróf a latin mellé azért választotta a németet, mert az a nagyobb nyilvánosság számára is közérhető volt.⁶⁶ Ahogy arra Hartmut Laufhütte felhívta a figyelmet – pont Birken művei kapcsán –, a korszak latin fordításainak

62 „[D]ie teutsche Eneis. Unausgemacht. Soll der Lebenslauf eines Christen werden” – idézi: LAUFHÜTTE, „Sigmund von Birkens *Aeneis*-Übersetzung”, 128.

63 Laufhütte a *kommentierende Übersetzung* kifejezéssel írja le technikáját. Uo., 121–127.

64 LAUFHÜTTE, „Horaz im Birkenwald”, 137–143.

65 G. ETÉNYI, „A nürnbergi nyilvánosság...”, 122, 128–130. Azt, hogy Birken ezt az intenciót pontosan értette, az is bizonyítja, hogy a Pegnesischer Blumenorden könyvtárában őrzött saját *Mausoleum*-példányát (jelzete GNM, 2° PBIO.1) egybekötötte Jacob von Sandrart rézkarcaival (Reiterbildnisse), amelyek a török háború kiemelkedő katonai személyiségeit ábrázolják. A képekhez Birken szerzett verses inscriptiókat. John Roger PAAS, „Jacob von Sandrarts gedruckte Reiterbildnisse mit Versen des Sigmund von Birken”, *Philobiblon: Eine Vierteljahrschrift für Buch- und Graphiksammler* 38, 1. sz. (1994): 16–32, 16–32; valamint G. ETÉNYI, „A nürnbergi nyilvánosság...”, 129–131.

66 G. ETÉNYI, „A nürnbergi nyilvánosság...”, 122.

fő funkciója nem a tudásközvetítés volt, mert a célközönség, a kor művelt értelmisége ugyanolyan jól bírta a latint, mint a németet.⁶⁷ A 17. századi német irodalomban a fő motiváció ekkor általában az irodalmi nyelv megteremtése, felnövesztése a többi nagy költői náció (olasz, francia) mellé. Úgy gondolom, a *Mausoleum* német szövege elsődleges funkciójának is a reprezentáció tekinthető – egy ilyen formátumú és díszes kivitelű (tehát drága) könyv esetében eleve nem számolhatunk széles olvasóközönséggel. Véleményem szerint a „most szokásos újabb poétikai stílus” itt a kulcs: Nádasdy a Német-római Birodalom vezető politikai elitjének anyanyelvét is meg akarta szólaltatni, ráadásul a kor legmodernebb poétikai eszközeivel. Egy gesztust tett azok felé, akik feltehetően osztották politikai nézeteit és céljait. Ne feledjük, abban a korban járunk, amikor a *Fruchtbringende Gesellschaft* elnöke a szász-weimari Vilmos herceg, a braunschweig-wolfenbütteli Anton Ulrich herceg szintén a társaság tagja, s – Birken hathatós közreműködésével – épp ezekben az években a történelmi regény műfajának német nyelvű megteremtésén dolgozik.

67 Hartmut LAUFHÜTTE, „Sollen historische Übersetzungen ediert werden – und wenn ja: wie?“, in *Edition und Übersetzung: Zur wissenschaftlichen Dokumentation des interkulturellen Texttransfers; Beiträge der Internationalen Fachtagung der Arbeitsgemeinschaft für Germanistische Edition*, 8. bis 11. März 2000, szerk. Bodo PLACHTA és Winfried WOESLER, 81–92 (Tübingen: Niemeyer, 2002), 82, [doi:10.1515/9783110939910.81](https://doi.org/10.1515/9783110939910.81).

Epitaphium Francisci Nadasti⁶⁸

Siste,
quisquis hunc lapidem pede feris.⁶⁹
Tegit hic,
quem tetigit juste manus Domini,
quae
deponit potentes de sede,
et
resistit superbis,
Franciscum Nadasti,
natione Ungarum,
sanguine Nobilem,
stemma Comitem,
religione Catholicum,
conditione Judicem Curiae,
dignitate Consiliarium intimum,
et
quid plus
jam jam
Aurei Velleris Equitem,
sed
cujus propria vesana regnandi ambitio
defoedavit sanguinem,
exauthoravit Comitem,
Consiliarium exuit,
Equitem aureo privavit Vellere.
Jacet hic, inquam,
Franciscus,
rebellis et perduellionis coryphaeus
contemptor legis divinae
quae mandavit:
„Nolite tangere Christos meos.”
Nihilominus
sacrilego ausu
manum suam plusquam belluinam

68 PBIO.C.235.3. A központosítást modernizáltam, de a lejegyző nagybetűs kiemeléseit nem módosítottam.
Az átírásban nyújtott segítséget Szabó András Péternek köszönöm.

69 A nyomtatványokban *teris*

in
 ter Christum, scilicet
 Caesarem, Regem Ungariae
 et Bohemiae,
 Leopoldum,
 Augustissimum et Clementissimum
 Principem ac Dominum
 nefarie
 extendere moliebatur.
 Jacet
 oblitus fidelitatis et juramenti,
 Consilii intimi Sigilli violator,
 immemor
 honoris, famae, religionis,
 tyrannus in proles,
 vastator in patriam,
 homicida in Dominum,
 regis osor,
 Caesaris inimicus,
 Domus Austriacae proditor,
 Sacri Romani Imperii hostis,
 qui ambitione regere voluit,
 sed
 sine capite
 o praeclarum regem
 Caput
 sine capite regere
 Ita fit,
 Ut, qui alienum caput quaerit,
 suum proprium
 ignominiose perdat
 Verbo:
 Jacet hic
 reus in omnes,
 cujus
 memoria in omnium amarescat in [!] ore,
 et
 nomen ejus sub hoc lapide
 putrescat!
 Finis